

мақбул қиёфасини яратиш унинг халқлари маданияти ва тилларини оммалаштиришга эришишнинг объекти ва воситаси сифатида фойдаланиш билан боғлиқдир. Амалга оширилган таҳлилга таянган ҳолда давлатнинг мамлакат қиёфасини шакллантириш ва маданиятлараро мулоқотни ривожлантириш жараёнига таъсир ўтказиш даражаси ҳар бир алоҳида олинган мамлакатнинг нафақат тарихий анъаналари ва сиёсий тузилиши билан белгиланмаслиги борасидаги хулосага келиш мумкин. Ушбу ролнинг кучайтириш зарурати глобаллашув ҳамда ахборот ошкоралигининг замонавий шароитлардаги халқаро жараёнлар воқеликлардан келиб чиқмоқда.

АЛИМОВ ОҚИЛИДДИН

таянч докторант, ТошДШИ

Шарқий Осиёдаги геосиёсий трансформацияларнинг энергетика хавфсизлигига таъсири

Аннотация. Геосиёсий трансформациялар ва уларнинг энергетика тизимига таъсири замонавий дунё тартиботи шаклланиши билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, энергия ресурслари омили халқаро муносабатларда тобора муҳим рол ўйнамоқда. Замонавий босқичда энергетика хавфсизлиги нафақат бозор иқтисодиёти қонуниятлари билан балки, геосиёсий манфаатлар доирасида тартибга солинмоқда. Сўнгги пайтларда Халқаро муносабатлар акторларининг ўз манфаатларини илгари суришида энергия-хонаш омилидан фойдаланишга уриниб келаётганлиги кузатилаётган. Замонавий дунё тартиботида энергия ресурслари борасида кескин рақобат ва кураш янгилашмоқда. Бугунги кунда етакчи давлатлар катта хонаш захиралари, шу жумладан углеводородларга эга бўлган минтақаларда мустақам ўрнашга интилаётган. Энергия ишлаб чиқариш, ташиш ва ташиқ бозорларга энергия ресурсларини етказиб бериш соҳасидаги муносабатлар геосиёсий жараёнлар билан бевосита боғлиқ кечмоқда. Шу боисдан, геосиёсий трансформациялар таъсирида бу муносабатларнинг шакли тизим ҳамда функционал жиҳатдан ўзгаришларга юз тутмоқда. Бугунги халқаро энергетика тизими дунё тартиботига хос бўлган кучлар ва омилининг таъсиридан бошдан кечириб, уларнинг таъсири остида мураккаблашиб бормоқда. Геосиёсий трансформациялар халқаро энергетика тартиботига жиддий таъсир кўрсатиб, геосиёсий кучларнинг янги конфигурациясини вужудга келтирмоқда. Халқаро майдонда янги йирик истеъмол марказлари пайдо бўлиб, улар ўртасидаги рақобат ҳам тобора кучаймоқда. Янги куч марказларининг пайдо бўлиши халқаро энергетика муносабатларига жиддий таъсир кўрсатади. Куч марказлари ва бошқа акторлар ўртасидаги энергетика зиддиятлари глобал энергия хавфсизлигининг асосларини заифлаштирмоқда. Шунингдек, энергия тартиботини таъминлашнинг самарали халқаро-ҳуқуқий механизмларининг йўқлиги энергетик вазиятни янада мураккаблаштирмоқда.

Мазкур мақолада Шарқий Осиёдаги геосиёсий трансформацияларнинг энергетика хавфсизлигига таъсири, минтақадаги геосиёсий жараёнлар, етакчи давлатларнинг геостратегик, геоиқтисодий манфаатларининг халқаро ва минтақавий

энергетика муносабатларига таъсири, минтақа давлатларининг бозорлар, инвестиция манбалари ва энергия ресурслари учун иқтисодий рақобат ҳамда сиёсий кескинликнинг минтақа умум хавфсизлигига таъсири, минтақадаги геосиёсий вазият ва унда етакчи давлатлар, шунингдек, халқаро ва минтақавий сиёсий, иқтисодий тузилмаларнинг иштироки таҳлил қилинган.

Шунингдек, Шарқий Осиёда энергетика хавфсизлигини таъминлаш муаммолари, минтақадаги энергетик вазият, минтақа давлатлари энергетика соҳасидаги долзарб масалалар, минтақа давлатларининг энергетика сиёсати ва ҳамкорлиги, Шарқий Осиёдаги замонавий энергетика хавфсизлиги архитектурасининг асосий йўналишлари, минтақа мамлакатларининг энергетика стратегиялари, энергетика хавфсизлигини таъминлашнинг институционал асослари, минтақа давлатларининг энергетика дипломатияси олдида турган муаммолар, минтақавий зиддиятларнинг энергетика хавфсизлигига таъсири каби бугунги кунда минтақа энергетика хавфсизлиги олдида турган долзарб масалалар ёритилган. Шунингдек, келгусида минтақа ва халқаро майдонда кечадиган энергетик вазият борасида таҳлилий прогнозлар келтирилган.

Мақоланинг хулоса қисмида геосиёсий трансформациялар шароитида энергетика хавфсизлигини таъминлаш ва бу борадаги ҳамкорлик самарадорлигини оширишга қаратилган илмий тавсиялар илгари сурилган.

Таянч сўз ва иборалар: Геосиёсий трансформациялар, геосиёсий ва геоиқтисодий манфаатлар, “янги куч марказлари”, геосиёсий стратегия ва энергетика хавфсизлиги, энергетика сиёсати, энергетика муносабатлари, минтақавий энергетика хавфсизлиги, энергетика стратегияси, энергетика дипломатияси, энергетика менежменти.

Аннотация. Геополитические трансформации и их влияние на энергетическую систему тесно связаны с формированием современного мирового порядка, а фактор энергии играет все более важную роль в международных отношениях. В настоящее время энергетическая безопасность регулируется не только законами рыночной экономики, но и геополитическими интересами. В последнее время наблюдается, что субъекты международных отношений пытаются использовать энергетический и сырьевой фактор для продвижения своих интересов. В современном мировом порядке ожесточенная конкуренция и борьба за энергоресурсы приняли новый оборот. Ведущие страны стремятся прочно обосноваться в регионах с большими запасами сырья, в том числе углеводородного сырья. Отношения в области производства, транспортировки и поставок энергии на внешние рынки напрямую связаны с геополитическими процессами. Поэтому под влиянием геополитических трансформаций эта форма отношений меняется системно и функционально. Современная международная энергетическая система испытывает воздействие сил и факторов, присущих мировому порядку, и становится все более сложной. Геополитические трансформации оказывают существенное влияние на международный энергетический режим, создавая новую конфигурацию геополитических сил. На международной арене появляются новые крупные потребительские центры, и конкуренция между ними растет. Появление новых центров силы окажет значительное влияние на международные энергетические отношения. Энергетические конфликты между центрами силы и другими субъектами ослабляют основы глобальной энергетической безопасности. В то же время,

отсутствие эффективных международно-правовых механизмов обеспечения энергетической безопасности осложняет энергетическую ситуацию.

В настоящей статье обсуждается влияние геополитических трансформаций в Восточной Азии на энергетическую безопасность, геополитические процессы в регионе, влияние геостратегических, геоэкономических интересов ведущих стран на международные и региональные энергетические отношения, влияние экономической конкуренции и политической напряженности на рынки, инвестиционные и энергетические ресурсы стран региона на общую безопасность региона, геополитическая ситуация в регионе и участие ведущих государств, а также международных и региональных политических и экономических структур.

Также освещены проблемы энергетической безопасности в Восточной Азии, энергетическая ситуация в регионе, актуальные вопросы энергетики в регионе, энергетическая политика и сотрудничество стран региона, основные направления современной архитектуры энергетической безопасности в Восточной Азии, энергетические стратегии стран региона, институциональные основы энергетической безопасности, проблемы, стоящие перед энергетической дипломатией государств региона, влияние региональных конфликтов на энергетическую безопасность и другие актуальные проблемы, стоящие сегодня перед энергетической безопасностью региона. А также предоставлены аналитические прогнозы о будущей энергетической ситуации в регионе и на международной арене.

В заключении статьи приводятся научные рекомендации, направленные на обеспечение энергетической безопасности и повышение эффективности сотрудничества в условиях геополитической трансформации.

Опорные слова и выражения: геополитические трансформации, геополитические и геоэкономические интересы, «новые центры силы», геополитическая стратегия и энергетическая безопасность, энергетическая политика, энергетические отношения, региональная энергетическая безопасность, энергетическая стратегия, энергетическая дипломатия, энергетический менеджмент.

Abstract. Geopolitical transformations and their impact on the energy system are closely related to the formation of the modern world order, and the energy factor plays an increasingly important role in international relations. Currently, energy security is regulated not only by the laws of a market economy, but also by geopolitical interests. Recently, it has been observed that subjects of international relations are trying to use the energy and raw materials factor to advance their interests. In the modern world order, fierce competition and the struggle for energy resources have taken a new turn. Leading countries are striving to establish themselves firmly in regions with large reserves of raw materials. Relations in the field of production, transportation and supply of energy to foreign markets are directly related to geopolitical processes. Therefore, under the influence of geopolitical transformations, this form of relationship changes systematically and functionally. The modern international energy system is affected by the forces and factors inherent in the world order, and is becoming increasingly complex. Geopolitical transformations have a significant impact on the international energy regime, creating a new configuration of geopolitical forces. New large consumer centers are emerging in the international arena, and competition between them is growing. The emergence of new centers of power has a significant impact on international energy relations. Energy conflicts between power centers and other actors weaken the foundations of global

energy security. At the same time, the lack of effective international legal mechanisms to ensure energy security complicates the energy situation.

This article discusses the impact of geopolitical transformations in East Asia on energy security, geopolitical processes in the region, the impact of the geostrategic, geo-economic interests of leading countries on international and regional energy relations, the impact of economic competition and political tension on markets, investment and energy resources of the countries of the region on the total security of the region, the geopolitical situation in the region and the participation of leading states, as well as international and regional political and economic structures.

Also highlights problems of energy security in East Asia, the energy situation in the region, current issues of energy in the region, energy policy and cooperation of the countries of the region, the main directions of modern architecture of energy security in East Asia, energy strategies of the countries of the region, the institutional foundations of energy security, the problems facing energy diplomacy of the states of the region, the impact of regional conflicts on energy security and other relevant issues facing today's energy security in the region. It also provides analytical forecasts of the future energy situation in the region and in the international arena.

The article concludes with scientific recommendations aimed at ensuring energy security and enhancing the effectiveness of cooperation in the context of geopolitical transformation.

Keywords and expressions: Geopolitical transformations, geopolitical and geo-economic interests, "new centers of power", geopolitical strategy and energy security, energy policy, energy relations, regional energy security, energy strategy, energy diplomacy, energy management.

Кириш. Замонавий халқаро муносабатларда Осиё-Тинч Океани минтақаси, жумладан, Шарқий Осиёнинг роли ва аҳамияти тез суръатлар билан ўсиб бораётган янги давр бошланди. Жаҳон иқтисодиёти ва сиёсати марказининг тарихий мисли қўрилмаган "янги Осиё"га – унинг шарқий минтақасига қўчиши замонавий дунё тараққиёти тенденцияларининг энг муҳимидир. Ҳақиқатан ҳам, бугунги кунда ушбу минтақада янги иқтисодий ўсиш марказлари пайдо бўлди. Минтақа стратегик макон, қудратли технологик ва ишлаб чиқариш салоҳиятига, йирик молиявий сармоя ҳамда кенг меҳнат ресурсларига эгадир. Шу билан бирга, хавфсизлик ва барқарорлик нуқтаи назаридан дунёдаги энг мураккаб минтақалардан бири бўлиб қолмоқда. Минтақада кучларнинг геосиёсий жойлашуви ўзгариб, қуролланиш пойгаси тезлашди. Бундай вазият, аҳолиси ва ҳудуди жиҳатидан катта бўлган ушбу минтақада тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш минтақа давлатлари, шунингдек, ОТИҲ, АСЕАН, ШҲТ каби сиёсий ва иқтисодий ташкилотларнинг саъй-ҳаракатларини кучайтириш, янги минтақавий тузилмаларни шакллантиришни тақозо қилади.

Минтақа мамлакатларининг табиий захиралари ва энергия ресурслари чекланган бўлиб, бугунги кундаги энергияга бўлган юқори талабни қондира олмайди. Қўлаб мутахассисларнинг фикрича минтақа энергетика хавфсизлигини таъминлаш минтақанинг барча давлатлари учун долзарб масала саналади. Тадқиқотчи Раул С. Манглапус фикрича минтақанинг барча давлатлари учун

“энергия хавфи” энг юқори кўрсаткичга эгадир¹. Фешераки Ф. Шаркий Осиёни келажакда дунёдаги энг катта нефть импорт қилувчи минтақа бўлишини таъкидлайди². К. Калдер фикрича, АСЕАН мамлакатлари тез орада соф нефть импортёрларига, Осиё эса, дунёдаги кўп нефть импорт қилувчи йирик минтақага айланади³. М.Клэрнинг таъкидлашича, АҚШ нафақат ўзининг Форс кўрфазидаги геосиёсий устунлигини мустаҳкамлаш, балки дунёнинг нефть-газга эга бўлган бошқа стратегик минтақалари сари таъсир доирасини кенгайтиришга уринади. Бундай вазиятда Хитойнинг ёнилғи-энергия ресурсларига бой бўлган ҳудудларда ҳарбий-сиёсий ҳозирликка интилиб келиши давлатлараро энергетика муносабатларини янада кескинлаштиради⁴.

Хитойнинг индустриаллашуви жараёни ҳам Осиё энергетика хавфсизлигига ўз таъсирини кўрсатмай қолмади. Бу мамлакат нефть захиралари бўйича дунёда тўққизинчи, истеъмол бўйича эса учинчи ўринни эгаллайди⁵. Хитой ўтган асрнинг 90-йилларидан бошлаб соф нефть импорт қилувчи давлатга айланди ва кундалик танқислик 600 минг баррелгача кўтарилди.

Таҳлилий тадқиқотлар ҳамда экспертларнинг фикрига кўра яқин келажакда жаҳон иқтисодиётининг тузилиши жиддий ўзгаради. Дунё ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан Осиё-Тинч океани минтақаси давлатларининг улуши 70%га ўсиши тахмин қилинмоқда⁶. Минтақа энергия ресурслари, хусусан нефть импортини 2030 йилга келиб 1860-1870 млн. тоннага ошириши, табиий газ импортини 410-420 млрд. куб. метрга етказиши кутилмоқда⁷. Бу ўз навбатида, энергетика хавфсизлиги муаммоларининг долзарблигини янада оширади.

Геосиёсий трансформацияларнинг халқаро энергетика муносабатларига таъсири. Геосиёсий ўзгаришларнинг муаммолари ва уларнинг энергетика тизими таъсири замонавий дунё тартиботи шаклланиши билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, углеводород омили халқаро муносабатларда тобора муҳим рол ўйнамоқда. Айниқса, бугунги кунда энергетика дипломатияси фонида яширинган геосиёсий кураш жараёни кечмоқда⁸. Чунки замонавий босқичда энергетика

¹ Raul S. Manglapus APEC and East Asian Energy Insecurities//Speech delivered at the Seminar on Deepening Asia-Pacific Cooperation sponsored by the Carlos P. Romulo Foundation on Peace and Development. – Makati City, 1996. 29 August.

² Fereidun Fesharaki, Allen L. Energy Outlook to 2010. Asia-Pacific Demand, Supply and Climate Change Implications. // Asia-Pacific Issues. Honolulu: East West Center, 1995. – N. 19.

³ Kent E. Calder. Asia's Empty Tank // Foreign Affairs, 1996. V. 75. – N. 2.

⁴ Klare M. Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy. – New York: Metropolitan Books, 2008. – P. 44.

⁵ Xodjaev A. Kitayskiy faktor v Sentralnoy Azii. (The Chinese factor in Central Asia.) – T.: Fan, 2004. – S. 94.

⁶ Summary of the Asia-Pacific Trade and Investment Report 2017. (5), p. 18.

⁷ Korjubaev A.G. Tixookeanskiy rinok nefti i gaza – osnovnoe napravlenie novih eksportnih postavok iz Rossii [Pacific oil and gas market - the main direction of new export deliveries from Russia] // Burenie i neft, [Drilling and oil] 2010. – №1. – S. 8.

⁸ Roberts Paul. The end of oil: on the edge of a perilous new world. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2004, p. 12.

хавфсизлиги нафақат бозор иқтисодиёти қонуниятлари билан балки, геосиёсий манфаатлар доирасида тартибга солинмоқда. Энергоресурслар қудратли сиёсий дастак, дунё углеводородлар бозори эса, сиёсий манфаатлар тўқнаш келувчи майдонга айланиб улгурди. Айрим давлат ва ҳукуматлар халқаро муносабатларда ўз манфаатларини илгари суришда энергия-хомашё омилидан фойдаланишга уриниб келмоқда. Буни турли сиёсий, иқтисодий босимлар, эмбарго ёки тўғридан-тўғри қуролли аралашув ва бошқаларда кўриш мумкин. Ўз навбатида геосиёсий трансформация жараёнларининг дунё энергетика тартиботига сезиларли таъсири ҳам ортиб бормоқда. Биполяр дунё тартиботи барҳам топганидан сўнг дунё энергетика харитасида мураккаб ва баъзан зиддиятли жараёнлар юзага келди.

Замонавий дунё тартиботида улкан энергия имкониятларига эга бўлган ҳудудларда бир томондан бой Шимол, иккинчи томондан қашшоқ, шу билан бирга энергия ресурслари донори бўлган Жануб ўртасидаги кескинлик янгича тус олди¹. Ўтган асрнинг бошларида дунё аҳолисининг атиги 5 фоизи катта шаҳарларда яшаган бўлса, XXI асрга келиб инсониятнинг 60 фоизи мегаполисларда яшай бошлади ва аҳоли ўсишининг 90 фоизи ривожланаётган мамлакатларга тўғри келади². Бундай жадал тараққиёт ресурслар учун бўлган курашни янада кескин тус олдириши муқаррардир. Сўнгги прогнозларга кўра 2030 йилга қадар дунё аҳолисининг сони 8 миллиарддан ва 2050 йилга келиб эса 10 млрд.дан ошиши кутилмоқда. Шу билан бирга, аҳолининг 80 фоизи ривожланаётган мамлакатларда яшайди. Шубҳасиз, дунё аҳолисининг ўсиши энергия истеъмолига сезиларли таъсир кўрсатади.

Бугунги кунда етакчи давлатлар катта хом ашё захиралари, шу жумладан углеводородларга эга бўлган минтақаларда мустақкам ўрнашишга интиломоқда. Бу ҳолат, албатта, геосиёсий ўзгаришларнинг асосий хусусиятларидан бири – кучларни қайта ташкил этиш, қайта қуриш, минтақавий ва субрегионал марказларни макрорегионал географик конструкцияларга айлантиришга қаратилган. Бундай ўзгаришлар ҳудудий чегараларни билмайди ва халқаро муносабатлар акторлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг барча шакллари истисносиз қамраб олади. Бу, айниқса, энергетика ресурслари борасида аниқ намоён бўлади. Энергия ишлаб чиқариш, ташиш ва ташқи бозорларга энергия ресурсларини етказиб бериш соҳасидаги муносабатлар геосиёсий жараёнлар билан бевосита боғлиқдир. Шу боисдан геосиёсий трансформациялар таъсирида бу муносабатларнинг шакли тизим ҳамда функционал жиҳатдан ўзгаришларга юз тутади.

Бугунги халқаро энергетика тартиботи ўтган асрнинг иккинчи ярмидаги вазиятдан тубдан фарқ қилади. Нефть-газ комплексларини шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган йирик инвестициялар Шарқий Сибирь, Аркти-

¹ Klare Michael. Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict. New York: Metropolitan Books, 2001, p. 18.; Hill Fiona. Russia. The 21st Century's Energy Superpower? In: Brookings Review. Spring 2002, vol. 20, p. 28 – 31.

² Ivanov S. O prirode razvitiya chelovechestva [On the nature of human development] // Zarebejnom, Abroad, 1998. – №51. – С.6.

ка, Узоқ Шарқ минтақларига қаратилган. Бу энергия векторининг шимолга – Арктика ва Шимолий муз океанигача сезиларли тарзда силжиганлигини кўрсатади. Ноёб жўғрофий жойлашув бу ҳудудларни ҳарбий стратегик аҳамиятга эга Шимолий Америка ва Евросиёни боғлайдиган денгиз ва ҳаво йўллари ўтадиган зона деб қарашга имкон беради.

Геосиёсий трансформациялар ҳамда энергетика манфаатлари векторини қайта йўналтириш икки муҳим жиҳатга қаратилган: 1) яқин ўтмишга қадар геосиёсий жиҳатдан стратегик аҳамиятга эга бўлмаган минтақада янги жараёнларни шакллантириш; 2) энергетика тартиботининг моҳиятини ташкил этувчи энергия муносабатларининг умумий тизимидаги кучларнинг янги конфигурациясини вужудга келтириш.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, энергетика тизими дунё тартиботига хос бўлган кучлар ва омиларнинг таъсирини бошдан кечиради, уларнинг таъсири остида мураккаблашади. Кўриниб турганидек, геосиёсий маконнинг бундай муҳим платформаси аслида дунёда юз берадиган жараёнлар ва ўзгаришларнинг таъсири остида қолмаслиги мумкин эмас.

Геосиёсий ўзгаришлар энергетика тартиботига муқаррар таъсир кўрсатиб, геосиёсий кучларнинг янги конфигурациясини вужудга келтиради. Шу билан бирга, углеводород бозорининг асосий акторлари таркибида кенг қўламли ўзгаришлар кузатилади. Шу нуқтаи назардан, энергия ресурслари тақсимооти таркибидаги ўзгаришлар янги йирик истеъмол марказлари пайдо бўлишига туртки бўлади¹.

Янги куч марказларининг пайдо бўлиши халқаро энергетика муносабатларига таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, энергетика ресурсларига эгалик қилиш муаммоси ва энергетика тартиботининг зиддиятли хусусияти ўртасидаги боғлиқликни кузатиш мумкин. Чунончи, Ливия ва Ироқдаги сўнгги воқеалар, жумладан, Россия, Украина ва Белоруссия ўртасидаги газ зиддиятлари куч марказлари ва бошқа акторлар ўртасидаги энергетика зиддиятларининг ҳалокатли таъсирини аниқ кўрсатмоқда. Бундай қарама-қаршиликлар глобал энергия хавфсизлигининг асосларини заифлаштиради. Шунингдек, энергия тартиботини таъминлашнинг самарали халқаро-ҳуқуқий механизмларининг йўқлиги энергетик вазиятни янада мураккаблаштиради.

Энергия ресурсларига эгалик қиладиган ҳамда энергетика муносабатларига таъсир ўтказиш салоҳиятига эга давлатлар ҳар доим етакчилар қаторини эгаллайди ва уларнинг халқаро муносабатлардаги позициялари ҳукмронлик мақоми билан белгиланади. Бундай “*sui generis*” доминантга эгалик куч марказлари ўртасидаги муносабатларнинг асосий кўрсаткичидир ва уларнинг мақоми кўп жиҳатдан акторларнинг энергетик қудрати ёки заифлиги билан характерланади.

¹ Overholt William H. *Asia, America, and the Transformation of Geopolitics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 366 p.

Шарқий Осиёдаги геосиёсий жараёнларнинг энергетик вазиятга таъсири. Дунё тараққиётида етакчи ўринларни эгаллаган Осиё-Тинч океани минтақасидаги халқаро вазият чуқур геосиёсий ўзгаришлар билан тафсифланади. Ушбу ўзгаришлар Хитой қудратининг ортиши, минтақадаги бир қатор ривожланаётган давлатларнинг юксалиши, Япониянинг ҳарбий соҳада ҳар қандай чекловлардан ҳоли давлатга айланиш истаги ва минтақада етакчиликка интилиши каби қатор муҳим омиллар билан изоҳланади.

XXI асрнинг иккинчи ўн йиллигида Осиё, айниқса, Шарқий Осиёда жиддий сиёсий ўзгаришлар юз берди. Минтақа бир вақтнинг ўзида юқори динамизм хусусиятига эга ҳамда кўплаб хатарлар таъсиридаги ҳудудга айланди. Бу ўз навбатида минтақа ва минтақадан ташқарида жойлашган мамлакатлардан биринчи навбатда, миллий ва глобал хавфсизликни таъминлаш йўлида ҳарбий-сиёсий, молиявий-иқтисодий, фан-техника ва бошқа соҳаларда ҳамкорлик ҳамда катта саъй-ҳаракатларни талаб қилади.

Замонавий босқичда минтақадаги кўплаб давлатлар, бир қатор ташкилотлар ва интеграцион тузилмалар Осиёни қайта тиклаш руҳида ўзларини жиддий равишда эълон қилишди. Хитой, Япония, Жанубий Корея, Ҳиндистон, Сингапур, Индонезия ва бошқа мамлакатлар халқаро майдонда ўз позицияларини мустаҳкамлади. Бироқ, минтақада қатор кучларнинг геосиёсий талабларининг таҳдидли ўсиши, минтақадаги вазиятга ташқи кучларнинг фаол аралашуви Шарқий Осиёни кўплаб геосиёсий манфаатлар тўқнашуви майдонига айлантирди. Етакчи давлатлар ва бошқа кучлар ўз геосиёсий, иқтисодий ва стратегик манфаатларини илгари суриш мақсадида ушбу минтақага нисбатан стратегия йўналишларини ўзгартирдилар.

Шу билан бирга, халқаро майдонда аввал муҳим рол ўйнамаган янги куч марказларининг пайдо бўлиши кузатилмоқда. Глобаллашувнинг ҳозирги босқичи кўп жиҳатдан қутилмаган вазиятларга олиб келди. Бу бир неча ўн йиллар давомида ривожланишнинг индустриясиз босқичида орқада қолган минтақаларда ишлаб чиқариш кучларининг кескин ўсиши билан боғлиқ жараёнларда кўринади. Илгари хом ашё ва арзон ишчи кучи етказиб бераётган ривожланаётган мамлакатлар эндиликда глобал фабрикаларга эга энергия ва озиқ-овқат ресурсларининг асосий истеъмолчиларига айланмоқдалар. Ғарбий метрополия ва мустанлакалар ўртасидаги меҳнат тақсимоли ўтмишга айланди. Кўп қутбли дунё ғояси аллақачон иқтисодий куч марказларининг кўплиги шаклида рўёбга чиқмоқда.

Глобаллашув ҳамда дунёнинг турли минтақаларида интеграция жараёнларининг кучайиши халқаро муносабатларнинг ҳаракатлантирувчи кучига айланди. Ўз-ўзидан, бу ходиса дунё тараққиётида тобора муҳим омил бўлмоқда. Глобаллашув ва минтақавийлашув ўзаро боғлиқ, бир-бирини тўлдирувчи ва айни пайтда қарама-қарши тенденциялардир. Минтақавийлаштириш ривожланаётган мамлакатларнинг қудратли транснационал корпорацияларнинг ҳаддан ташқари босимида дучор бўлмасдан, глобаллашув жараёнларидаги фаол иштирокини таъминлайди. Бу ўз навбатида, глобаллашувнинг салбий таъсиридан ҳимояланиш ва миллий ўзига хосликни сақлаш учун кўпроқ имкониятларни тақдим этади.

АҚШ Марказий разведка бошқармаси ҳисоботининг муаллифлари таъкидлашларича, 2030 йилга келиб Шарқий Осиё дунё саҳнасида пешқадам ўринни эгаллайди ва шу билан Ғарбнинг тарихий юксалиш даврига чизик тортади. Минтақа давлатлари Шимолий Америка ва Европа мамлакатларини ортада қолдириб, Хитой АҚШдан ўзиб етакчи иқтисодий кучга айланади¹.

Иккинчи Жаҳон урушидан кейин вужудга келган ва 70-йилларнинг бошларидан ўзгаришларга юз тутган Шарқий Осиёдаги минтақавий тартиб икки асосий таянч – 1972 йилда Хитой ва АҚШ ўртасидаги ярашув ҳамда ўтган асрнинг 50-йиллари бошларида АҚШ томонидан тузилган икки томонлама ҳарбий иттифоклар тизимига асосланарди. Ташқи дунё билан очик сиёсат Хитойда 30 йиллик мисли кўрилмаган узлуксиз ўсишни таъминлади ва бу Шарқий Осиёда кучлар мувозанатини тубдан ўзгартирди. Шу билан бирга, минтақадаги АҚШнинг ҳарбий тузилмалари унга Тинч Океанининг ғарбий қисмида гегемонликни тақдим этди.

Бироқ, бу тизимнинг кўплаб камчиликлари бор эди. Биринчидан, у собик иттифокга қарши курашнинг умумий манфаатларига асосланган эди. Унинг парчаланиши Хитойнинг АҚШ билан алоқаларини хавф остида қолдирди. Хитой энди АҚШ учун стратегик шерик эмас, балки мафкуравий жиҳатдан "бегона" бўлиб қолди. Иккинчидан, минтақадаги АҚШ ҳарбий кучларининг бутун тизими ХХРнинг минтақадаги имкониятларини чеклашга қаратилган эди. Учинчидан, Хитойнинг қитъа денгиз державасига айланишга бўлган интилишлари АҚШ ва бошқа соҳилбўйи давлатлар билан манфаатлар тўқнашувига сабаб бўлди.

Жаҳон иқтисодий ва сиёсий ривожланиш марказининг Осиё-Тинч Океани минтақасига силжиши билан бир қаторда, жаҳон сиёсатининг етакчи иштирокчилари ўртасидаги қарама-қаршиликлар ҳам бу ерга кўчиб ўтди. Сўнгги пайтларда бозорлар, инвестиция манбалари ва ресурслар учун иқтисодий рақобат кучаймоқда. Ўз навбатида, ривожланиш учун қулай ташқи шароитлар, хавфсизлик қафолатлари, халқаро нуфуз ва янги ривожланаётган минтақавий архитектурага таъсир қилиш имконияти учун сиёсий рақобат ҳам кучайиб бормоқда. Бир қатор воқеалар ва минтақадаги бугунги вазият унинг тинчлик ва барқарорлик гўшаси бўлиб қолишини шубҳа остида қолдиради.

Умуман, кейинги даврда Шарқий Осиёдаги барқарорлик мўрт бўлиб қолмоқда. Жаҳон кучлари Яқин Шарқ, Африка ҳамда Афғонистонда ва бугунги кунда Европадаги кучли таҳликалар билан банд бўлаётган бир пайтда, Осиёнинг етакчи давлатлари ўзларининг ҳарбий салоҳиятларини ҳар томонлама ривожлантирмоқдалар. Улар тийиб туриш механизмларни кучайтиришга ва узок масофадан потенциал душманга қарши ҳужум қилиш имкониятларидан фойдаланишга интилишмоқда. Шу сабабли Шарқий Осиёдаги денгиз акваториялари борасидаги ихтилофлар кейинги пайтларда жиддий тус олмоқда. Минтақа мамлакатлари ҳарбий харажатларни энг тез оширадиган давлатлар қаторига

¹ Global Trends 2030: Alternative Worlds. National Intelligence Council, December 2012. URL: <http://www.dni.gov/nic/globaltrends>

кирмоқда. Улар авиация ва флотга, шунингдек, қирғоқ бўйидаги узок масофали куролланиш тизимларига тобора кўп эътибор қаратмоқдалар.

Сўнгги йиллардаги воқеалар Шарқий Осиёдаги геосиёсий вазиятнинг жиддий ўзгарганлигидан далолат беради. Минтақадаги етакчи давлатлар – Хитой, АҚШ ва Япония ўртасида стратегик учбурчак шаклланди. Ушбу учбурчакнинг бир қисми сифатида, айрим давлатлар бир вақтнинг ўзида вазиятни издан чиқарувчи ҳаракатларга йўл қўймоқдалар, бу эса қатор муаммоларни вужудга келтирмоқда. Минтақада Ҳиндистон ўз манфаатларини фаол равишда илгари суришга киришмоқда. Шунингдек, Россия ҳам минтақадаги таъсир доирасини кенгайтиришга интилиб келмоқда.

Хитой ушбу минтақада АҚШ ва Япония билан жиддий рақобатга киришди. У Жанубий Корея, ASEAN давлатлари ва Ҳиндистоннинг асосий савдо шеригига айланди. Хитойнинг асосий минтақавий ташкилотлар – АРЕС ва ASEANдаги позициялари мустаҳкамланди. Хитойнинг кучли таъсири остидаги ASEAN + 1(Хитой) каби мини-гурӯҳлар ҳам вужудга келди. 2015 йилдан бери Хитой-ASEAN эркин савдо ҳудуди тўғрисидаги битим (CAFTA)¹ тўлиқ ишга тушиб, ҳозирги вақтда ASEANнинг барча 10 давлати мазкур келишув мажбуриятларини бажариб келмоқдалар. Худди шундай ғоя Токиода ҳам мавжуд. Япония биринчилардан бўлиб ASEANнинг етакчи давлатларидан бири Сингапур билан эркин савдо ҳудуди тўғрисида шартнома имзолади. Корея ҳам ASEAN билан муносабатларнинг ўз сценарийсини ишлаб чиқмоқда. Шунингдек, уч томонлама Хитой–Япония–Жанубий Корея ҳамкорлик механизмининг таъсири ортиб бормоқда. ASEAN + 6 (ASEAN + 3 + Ҳиндистон, Австралия ва Янги Зеландия) доирасида кенгқамровли минтақавий иқтисодий шериклик (RCEP) ни яратиш бўйича музокаралар олиб борилмоқда².

Шу билан бирга, хитой-япон қарама-қаршилиги кучайиб, минтақадаги йирик кучлар ўртасидаги рақобатни юзага келтирмоқда. Икки мамлакат ўртасидаги зиддият кўплаб муаммо ва баҳс-мунозараларни ўз ичига олади. Булар: минтақавий етакчи позицияси учун кураш, ҳудудий низолар, Шарқий Хитой денгизидаги нефть қидируви борасидаги ихтилоф, тарихий илдизларга эга ўзаро низолар, Япониянинг БМТ Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолигига қабул қилинишига оид келишмовчилик, Япониянинг ремилитаризация имконияти билан боғлиқ эътирозлар, Тайван борасида АҚШ-Япония иттифоқчилиги каби зиддиятлардан иборат. Ушбу қарама-қаршиликларга нисбатан Хитойнинг муросасизлиги расмий Токионинг мамлакат мудофаа қобилятини кучайтириш борасидаги қарорларига сабаб бўлиб келмоқда.

АҚШ-Хитой ва Хитой-Япония ҳарбий рақобати минтақадаги кучлар мувозанатини тубдан ўзгартириб, хавфсизликка янги таҳдид туғдирмоқда. Бундай вазият минтақа давлатларининг яқин ҳамкорлигига тўсқинлик қилиб, бу сиз ҳам

¹ ASEAN – China Free Trade Agreements/https://asean.org/?static_post=asean-china-free-trade-area-2

² Fifth Round of Negotiations for Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) https://www.mofa.go.jp/press/release/press4e_000336.html

заиф бўлган ўзаро ишончнинг сўнишига, минтақадаги кескинлик, ҳарбий қарама-қаршилик ва можаролар хавфининг ортиши, қуролланиш пойгасининг тобора авж олишига сабаб бўлмоқда.

Бунинг натижасида минтақа давлатларининг ҳарбий харажатлари ўсишда давом этиб, ушбу ўсиш суръатларини фақат АҚШ ва Яқин Шарқ билан қиёслаш мумкин¹. Шарқий Осиё ҳарбий харажатларнинг юқори даражаси сақланиб қолаётган минтақага айланди. Шунингдек, Хитойнинг АҚШ ҳамда Япония билан кескин рақобатга кириши Шарқий Осиёда бўлиниш ҳолатини вужудга келтирмоқда. Бундай вазият минтақа энергетика муносабатлари ва энергетика хавфсизлигига жиддий таъсир кўрсатмай қолмайди.

Шарқий Осиёда энергетика хавфсизлигини таъминлаш муаммолари. Бугунги кунда глобал энергия бозорларида икки омил – Шарқий Осиёда энергия талабининг кескин ўсиши ва Шимолий Америкада сланец ва нефть қазиб олишнинг кутилмаган даражада кўтарилиши натижасида туб ўзгаришлар юз берди. Хитой дунёдаги энг йирик нефть импортёрига айланди. Фукусима фалокатидан сўнг Япониянинг узоқ вақтдан бери давом этиб келаётган нефть ва газ импортига қарамлиги кескин ортди. Бундан ташқари, дунё ва минтақада кечаётган геосиёсий жараёнларнинг иштирокчиси бўлган Япония энергетика муносабатларида ҳам ўта мураккаб вазиятда турибди. Мамлакат ОПЕС ва йирик нефть консорциумлари ўртасидаги музокараларда иштирок этмайди, энергия ресурсларини улар белгилаган нархларда сотиб олишга мажбур. Импорт қилинадиган энергия ресурсларига бўлган қарамлик юқори бўлиб, мамлакат кунига 3,5 миллион баррел нефть импорт қилади².

Нефть ва газ таъминотида ишончли ва қулай эришиш Япония учун тобора муҳим ва устувор вазифага айланиб бормоқда, у ОТОМ ва умуман дунё энергетика бозорини мустаҳкамлаш ва янги ҳамкорликлар ўрнатишга қизиқишни кучайтирмоқда. Минтақанинг ҳеч бир мамлакати нефть ва газ импортига қарамликни камайтира олмади ва Брунейдан ташқари Жануби-Шарқий Осиёнинг барча мамлакатлари соф нефть импортёрларига айланди. Яқингача Осиё-Тинч океани минтақасидаги ОПЕС аъзоси бўлган ягона давлат – Индонезия ҳам хом ашё базасининг камайтиши ва 2007 йилда ички талабнинг ўсиши натижасида нефть импорт қилувчи давлатга айланди ва 2008 йилда картелни тарк этди³. Ресурслар масаласи минтақа давлатларини энергия хавфсизлигига биринчи галдаги вазифа сифатида қарашга мажбур этади.

Ушбу ўзгаришлар мавжуд энергия хавфсизлиги тизимининг эскирганлиги, Шарқий Осиё мамлакатлари учун глобал ва минтақавий энергетиканинг янги воқеликларига мувофиқ минтақа энергетика хавфсизлигини таъминлаш сиёсатига жиддий ўзгаришлар киритиш вақти келганидан далолат беради. Шарқий Осиё мамлакатлари энергетика хавфсизлиги тобора кескинлашиб бораётган

¹ <http://www.sipri.org/contents/milap/milex>

² BP Statistical Review of World Energy 2019, p. 29.

³ Priglyadivayas k novim rinkam. [Looking to new markets.] Международная жизнь. International life. <http://interaffairs.ru/lukoil.php?n=14>

вазиятга мослашиши ва минтақа энергетика хавфсизлигини таъминлаш потенциалига эга бўлиши жуда муҳимдир.

Шу ўринда, АҚШнинг Шарқий Осиёдаги нефть ва газ бозорида янги ролининг ортиб бораётганлигини, бир томондан АҚШнинг Яқин Шарқ нефтига қарамлиги тезда камайиб, иккинчи томондан, Шарқий Осиёнинг Яқин Шарқдан етказиб бериладиган энергеия ресурсларига қарамлиги жуда юқори суръатларда ўсаётганлигини кузатиш мумкин. 2006 йилдан бери янги технологиялар Американинг нефть қазиб олиш ҳажмининг пасайишининг узок муддатли ва таркибий жараёнини ўзгартиришга имкон берди. Шу билан бирга, АҚШда нефтга талаб 2005 йилдаги энг юқори даражага нисбатан пасайган ва келажақда жуда секин ўсиши мумкин.

Натижада, АҚШнинг нефть импортига қарамлиги тезда пасаймоқда бу кўрсаткич кейинги ўн йилликда ҳам давом этиб Яқин Шарқ ва Форс кўрфази минтақалари импорти ўз аҳамиятини йўқотиши мумкин. Ҳатто Саудия нефтининг АҚШга экспорти ҳам аллақачон босимни ҳис қила бошлади. Сланецли табиий газ қазиб олиш ҳажмининг ўсиши туфайли АҚШ келгуси ўн йилликда суултирилган табиий газни Шарқий Осиёга экспорт қилиши эҳтимоли катта. АҚШ тобора кўпроқ ўз энергия таъминотида эга бўлаётган бир пайтда, Осиёда ва айниқса Хитойда нефтга талабнинг жадал ўсиши Шарқий Осиёни Яқин Шарқдан энг катта нефть сотиб олувчига айлантирди. Ушбу ўзгаришлар натижасида дунё миқёсидаги нефть оқими кескин равишда Яқин Шарқ–Шарқий Осиё вектори томон силжиди.

Шарқий Осиё мамлакатларига Яқин Шарқдан импорт қилинадиган энергеия ресурсларининг салмоғи сезиларли ортишда давом этмоқда. Масалан, Хитойнинг нефтга бўлган талаби сўнгги ҳар икки ўн йиллик ичида икки барабар кўпайди. Ҳозирда ушбу мамлакат томонидан истеъмол қилинадиган нефтнинг қарийб 60 фоизи импорт қилинади ва ушбу импортнинг ярми Яқин Шарқ минтақасига тўғри келади. Бугунги кунда Саудия Арабистони АҚШга қараганда Хитойга кўпроқ нефть етказиб бермоқда. Умуман олганда, ушбу минтақадан экспорт қилинадиган нефтнинг 80 фоиздан ортиғи Осиёга, унинг 50 фоиздан кўпроқ нефть эҳтиёжларини қондириш учун тўғри келади ва бу қарамлик кейинги ўн йилликда сезиларли даражада ошиши мумкин. 1978 йилдан бошлаб индустриал дунёга катта таъсир кучи билан кириб келган Хитой Яқин Шарқдан етказиб келинадиган нефтнинг кафолатланмаганлиги шароитида энергия ресурслари борасида мураккаб вазият исканжаси ва Ҳиндистон билан жиддий рақобатга тўқнаш келди¹. Шарқий Осиё мамлакатларининг энергия ресурсларига тобора кўпроқ қарам бўлиб бораётганлиги ушбу муаммони янада кескинлаштирди ва бу бутун минтақа давлатларини ташвишга соладиган таҳдидга айланди.

Ушбу тенденция аср бошларида фақат Шимоли-Шарқий Осиё билан боғлиқ бўлган бўлса, келгуси йилларда Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари энергетика

¹ Bajpae Chietigi. China's Quest for Energy Security. In: Power and Interest News Report. February 25, 2005. [On-line]: <http://www.pinr.com>

хавфсизлигига таъсир этиш эҳтимоли юқоридир. АҚШнинг Осиё тадқиқотлари миллий бюросининг (US National Bureau of Asian Research) савдо, иқтисодий ва энергетика масалалари бўйича катта вице-президенти Мередит Миллер (Meredith Miller) сўзларига кўра, "2035 йилга келиб Жануби-Шарқий Осиё дунёдаги тўртинчи йирик нефть импортёрига айланади"¹.

Шарқий Осиёдаги замонавий энергетика хавфсизлиги архитектураси уч асосий йўналишда акс этиши мумкин:

1) геосиёсий стратегия; 2) институционал ва бошқарув; 3) энергия бозори динамикаси.

Шарқий Осиёнинг геосиёсий стратегияси ва энергия хавфсизлиги.

Минтақанинг Яқин Шарқ энергиясига боғлиқлиги ўсиб бораётган ва Яқин Шарқда бекарорлик кучайиб бораётган бир шароитда минтақага энергия ресурсларини етказиб бериш ишончилигини таъминлаш муаммоси кўпроқ эътиборни талаб қилади.

Бу муаммо икки омил – биринчидан, Яқин Шарқ минтақасида сиёсий барқарорликни мустаҳкамлаш борасидаги ҳаракатлар билан; иккинчидан, Шарқий Осиёга энергия ташишнинг денгиз йўллари хавфсизлигини ҳимоя қилиш билан боғлиқ.

Асримизнинг иккинчи ўн йиллигидаги воқеалар шундан далолат берадики, Қўшма Штатларнинг Яқин Шарқдаги етакчи ташқи куч позицияси аста-секин заифлашиб бормоқда. Бундан буён Шарқий Осиё давлатлари Яқин Шарқдаги энергия манфаатларини таъминлаш учун кўпроқ ўз сиёсий дастакларига таяниб, фаолроқ дипломатия олиб боришлари керак бўлади.

Аммо, Шарқий Осиё мамлакатларининг бу минтақага сиёсий таъсир ўтказиш имкониятлари жуда чекланган. Кўп жиҳатдан таъсир ўтказиш доиралари инвестиция, иқтисодий ёрдам, маданий ва гуманитар ҳамкорлик каби воситалардан фойдаланишга асосланган. Япония, Хитой ва Жанубий Корея ушбу минтақада энг кучли дипломатик ва иқтисодий позицияларга эга бўлсада, уларнинг сиёсий нуфузи унчалик юқори эмас. Бундан ташқари, Америка-Хитой ҳамда Япония-Хитой ўзаро қарама-қаршиликларининг мавжудлиги ва вақти-вақти билан кескинлашиши туфайли минтақадаги таъсир кучлари сезиларли даражада заифлашмоқда.

АҚШ хусусан, Хитойни Яқин Шарқ ишларида фаолроқ иштирок этишга жалб қилишга шошилмаяпти, ўз навбатида Хитойнинг Яқин Шарқ минтақасидаги сиёсий мақсадлари, воситалари ва усуллари АҚШ билан жуда катта тафовутларга эга. Шу билан бирга, Хитой Яқин Шарқ энергетика соҳасига инвестицияларнинг кўпайтириш, йирик энергия импорти шартномалари ва савдо манфаатларини кенгайтириш орқали минтақадаги таъсир кучининг ортишига эришмоқда. Яқин Шарқ Хитой учун инвестиция ва энергетика хавфсизлиги масалалари билан боғлиқ муҳим стратегик минтақага айланди. Ливиядаги уруш туфайли у ерда фаолият олиб бораётган Хитой компанияларининг кенг қўламли

¹ Asian Pacific Potential // The Oil & Gas Journal. 25.05.2015. P. 24.

курилиш ва инвестиция фаолиятига (лойиха қиймати 18,8 млрд. АҚШ долларига тенг) жиддий зиён етди. Хитойнинг 2011 йил июнидаги тўғридан-тўғри йўқотишлари 3 млрд. АҚШ долларига тенг деб баҳоланди¹. Яқин Шарқдаги бундай вазият Хитойнинг ушбу минтақадаги сиёсий-иқтисодий манфаатларига жиддий таъсир кўрсатди. Хитой Ироқда ҳам кенг иқтисодий манфаатларини илгари суриб, Боғдоднинг Россия ва Франциядан кейинги учунчи савдо шергигига айланганди. Икки томонлама товар айланмаси йилига 2,7 млрд. долларни ташкил этиб, биргина 2001 йилда савдо деярли 30%га ошди. Урушгача 60 дан ортиқ Хитой компаниялари “нефтни озиқ-овқатга алмашув” дастури бўйича 500 дан ортиқ ўзаро шартномаларда иштирок этиб келган².

Шунингдек, С. Абе ҳукумати Япониянинг Яқин Шарқдаги хавфсизлик позицияларини мустаҳкамлашга уринаётган бўлса-да, Япония бу соҳада қайси мақсадларни амалга ошириши бир-мунча номаълум. Жанубий Корея ва айниқса Жануби-Шарқий Осиё мамлакатларининг минтақада хавфсизликни таъминлаш имкониятлари ва мақсадлари янада ноаниқдир.

Шундай қилиб, Шарқий Осиё давлатлари, Яқин Шарқда сиёсий барқарорликни таъминлаш борасида турли ёндашув ва энг муҳими мазкур жараёнда иштирок этишнинг турли имкониятларига эга бўлишларига қарамай, ушбу минтақада сиёсий барқарорликни таъминлаш учун эҳтиёткорлик билан муштарак позицияларни излашлари даркор.

Яқин Шарқдан Шарқий Осиёга денгиз орқали ишончли ва барқарор энергия ресурсларини ташишни таъминлаш энергетика хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим таркибий қисмидир. Жанубий Хитой денгизининг геосиёсий, геостратегик ва глобал аҳамияти кун сайин ортиб бормоқда. Жанубий Хитой денгизи Тинч океанининг денгизларини ва шу билан бирга стратегик аҳамиятга эга икки улкан уммон – Тинч ва Ҳинд океанини боғлайдиган денгиз логистика йўллари-нинг энг муҳим бўғинларидан биридир. Дунё транспорт савдосининг 90 фоиздан ортиғи денгиз йўллари орқали, жумладан, 45 фоизи Жанубий Хитой денгизи орқали амалга оширилади³. У бой табиий захиралар, айниқса нефть ва газ, метан гидрат (газ гидрат) ҳамда улкан денгиз маҳсулотларига эга. Шу боисдан, нафақат геосиёсий ва геоиқтисодий жиҳатга, балки муҳим геостратегик аҳамиятга эга Жанубий Хитой денгизи "иккинчи Форс кўрфази", деб ҳам аталади. Шунинг учун, барча Шарқий Осиё мамлакатларининг хавфсиз денгиз йўллари-га қизиқиши уларни геосиёсий масалалар бўйича музокаралар олиб боришга ундайди. Ушбу соҳада, биринчи навбатда, Япония учун ҳамкорлик қилиш борасида кўплаб имкониятлар очилмоқда. Япония муҳим денгиз потенциалига эга ва уни кенгайтиришга қатъий ҳаракат қилиб келмоқда. Шунингдек, Хитой

¹ Krushinskiy A. Postsovetkiy faktor «kitayskogo chuda» [Post-Soviet factor of the “Chinese miracle”] // Problemi Dalnego Vostoka, Problems of the Far East 2011. – №4. – S. 73.

² Ross R. Problema s razvorotom [The problem with a turn]/Rossiya v globalnoy politike, Russia in global politics 2012. T. 10. – №6. – S. 141.

³ Novie vizovy i mexanizmy bezopasnosti v Vostochnoy Azii. [New challenges and security mechanisms in East Asia.] – M.: ID «FORUM», 2016. – S. 52.

Ҳинд океани орқали Яқин Шарқ йўналиши бўйича қатновларни амалга ошириш имконига эга бўлган тез ривожланаётган денгиз флотига қизиқиш билдирмоқда. Бундай ҳамкорликнинг маълум бир тажрибаси аллақачон мавжуд: Хитой ва Япония Аден кўрфазидаги қароқчиликка қарши операцияларда иштирок этадилар. Бундан ташқари, Хитойнинг Ипак йўли лойиҳаси денгиздаги фавкулдда вазиятларга жавоб бериш ва Ҳормуз бўғози, Форс кўрфази ёки Баб эл-Мандеб бўғози орқали нефть етказиб беришни янада тартибга солинган ва бирлаштирилган механизмларини яратиш бўйича биргаликдаги саъй-ҳаракатлар доирасида ривожланиши мумкин.

Шу боисдан, Хитойнинг ҳарбий денгиз флоти аввало, нефть ташиб келинадиган денгиз йўлларининг хавфсизлигини таъминлаш ва минтақадаги вазиятни назорат қилишга сафарбар этилган. Шунингдек, Хайнань оролида йирик ҳарбий-денгиз базасини қуриш ва такомиллаштириш ишлари амалга оширилмоқда. 2018 йилда Хитойнинг нефть импорти 418,11 млн. тоннани ташкил этди ва бу кўрсаткичнинг янада ўсиши кутилмоқда¹. Нефть ташиш имкониятларини кенгайтириш мақсадида Ҳинд океани худудида ҳарбий-денгиз кучлари ва ҳарбий-ҳаво кучларининг Жанубий Хитой денгизидagi Хайнань оролидан то Жануби-Ғарбий Осиёгача чўзилган таянч пунктлари яратилмоқда. Мазкур стратегия “марварид шодаси” деб ном олган. 2001 йилда Хитой Мараода (Мальдив ороллари) ҳарбий-денгиз базасини қуриш учун рухсат олди. 2004 йилда Ситуте (Мьянма)–Куньмин (Юньнань провинцияси) қувур ўтказгичи, 2005 йилда ҳарбий денгиз флотининг Гвадардаги (Покистон) порти ва кузатув пункти ва бир вақтнинг ўзида у билан юқори тезликдаги автомагистраль орқали боғлиқ Пасни порти қурилиши, 2007 йилда Хамбантота (Шри-Ланка) порти қурилиши йўлга қўйилди².

Шунингдек, АҚШ асосан, Форс кўрфазидаги денгиз йўлларининг хавфсизлигини таъминлашда Шарқий Осиё мамлакатлари билан ҳамкорлик ғоясини қўллаб-қувватлайди. Ҳатто Яқин Шарқ минтақасидан нефть ва суюлтирилган газни етказиб беришда узилишлар юзага келиши билан боғлиқ фавкулдда вазиятлар режаларини ишлаб чиқишда манфаатдор бўлган мамлакатларнинг маълум бир коалициясини тузишга тайёр. Бу йўналишда маълум қадамлар қўйилди: биринчидан, денгиз маршрутларини ҳимоя қилиш муаммолари Халқаро стратегик тадқиқотлар институти томонидан ташкил этилган Шангри-Ла Диалог доирасида ОТОМ мамлакатлари мудофаа вазирлари томонидан муҳокама қилинади. Иккинчидан, 2013 йилдан бери АҚШ-Хитой стратегик ва иқтисодий мулоқоти ўтказилиб, ҳар олти ойда бир марта учрашувлар ўтказилмоқда. Унда Яқин Шарқнинг асосий муаммоларига, шу жумладан энергия хавфсизлиги муаммоларига умумий стратегик ёндашувларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ

¹ Zheng Xin. Nation's reliance on crude oil imports set to continue // http://www.chinadaily.com.cn/global/2019-06/05/content_37477320.htm

² Sharapov A.A. Osiyo-Tinch Okeani mintaqasi davlatlari va O'zbekiston Respublikasi munosabatlari. (Relations of the Asia-Pacific region and the Republic of Uzbekistan) – T. 2014. – 95-b.

масалаларни муҳокама қиладилар. Аксарият экспертларнинг фикрига кўра, ушбу мулоқотни Шарқий Осиёнинг бошқа мамлакатлари ҳам қамраб олиши мумкин¹.

Минтақавий жараёнларда ўзаро фойдали келишувларга эришиш, шубҳасиз, қийин ва эҳтимол, узоқ давом этадиган жараёндир. Ҳиндистон қудратли кучларининг Ҳинд океанида Хитойнинг фаоллашувини англатадиган ҳар қандай хатти-ҳаракатларга нисбатан совуқ муносабатда бўлиши, бундан ташқари, Жанубий Хитой ва Шарқий Хитой денгизларида минтақанинг бир қатор давлатлари ўртасидаги жиддий зиддиятлар денгиз йўлларини ҳимоя қилиш соҳасида изчил ҳамкорлик қилишни талаб этади.

Шарқий Осиёдаги энергетика менежментининг институционал асослари.

Замонавий босқичда Шарқий Осиё мамлакатлари энергетика хавфсизлигини таъминлаш ва соҳани бошқариш бўйича ҳамкорликни чуқурлаштириш ва кенгайтиришга жуда муҳтож.

Сўнгги йигирма йил ичида Шарқий Осиё мамлакатлари ўртасидаги ҳамкорлик фаол равишда кенгайиб бораётган бўлса-да, ташқи нефть таъминоти ва минтақавий транспорт йўллари устидан назорат учун рақобат ривожланиб, энергетика хавфсизлиги соҳасидаги вазият бир-мунча ёмонлашди. Нефтнинг юқори нархи ва глобал таъминотнинг чекланиши, айниқса 2000 йилдан кейин, ишончли етказиб бериш билан боғлиқ хавотирларини кучайтирди ва иқтисодий ўсишга жиддий таъсир кўрсатди.

Ҳозирги кунда Шарқий Осиё давлатлари ҳукуматлари миллий нефть компанияларининг келажакда энергетика хавфсизлигини таъминлашига умид қилган ҳолда дунё бўйлаб нефть ва газ активлари устидан назоратни қўлга киритишни қўллаб-қувватламоқда ва рағбатлантирмоқда. Энергия манбалари ва уларнинг транзит йўллари устидан назорат стратегия ва хавфсизлик соҳасида миллий рақобатнинг муҳим элементларига айланди. Ушбу тенденция Шарқий Осиёда тобора кескинлашиб бораётган сиёсий рақобатни кучайтириши ажабланарли ҳол эмас. Энергия таъминотини ҳимоя қилиш минтақа мамлакатларининг энергетика секторини бошқарувчи институтларининг ўзаро ҳамкорлигини ривожлантириш ва уларнинг функцияларини такомиллаштириш учун кучли рағбат бўлиб хизмат қилиши жуда муҳимдир.

Шарқий Осиё мамлакатлари томонидан энергия хавфсизлигининг умумий манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги ҳамкорлик яқин вақтгача жуда содда ва одатда самарасиз эди. Гарчи, АРЕС ва Шарқий Осиё Саммити каби минтақавий институтлар узоқ муддатли кун тартибида ушбу соҳада ташаббуслар билан чиқишса-да, уларнинг ҳеч бири изчил амалга оширилмади ва энергетика соҳасида минтақавий ҳамкорликнинг кучайишига олиб келмади.

Энергетика хавфсизлиги соҳасида минтақавий ҳамкорликнинг элементлари мавжуд, аммо улар тарқоқ ва асосан бир-бири билан боғлиқ эмас. Япония ва Жанубий Корея нефть захираларини тўплаш бўйича глобал ҳамкорлик тизимини

¹ Novie vizovy i mexanizmy bezopasnosti v Vostochnoy Azii. [New challenges and security mechanisms in East Asia]. – М.: ID «FORUM», 2016. – С. 141.

барпо этиш учун ХЭА аъзоси бўлиб, ундан нефть етказиб беришда жиддий узилишлар бўлган тақдирда биргаликда фойдаланишлари мумкин. Иккала мамлакатда ҳам фавқулудда вазиятлар захиралари мавжуддир.

Бирок, Шарқий Осиёда энг тез суръатларда ўсаётган нефть импортёрлари, хусусан Хитой ва ASEAN давлатлари ХЭА га аъзо эмаслар. Хитой инқироз ҳолатида фойдаланиш учун ўзининг стратегик захираларини яратишга интилади. ASEAN минтақавий нефть захираларини вужудга келтириш ва етказиб беришда узилишлар юзага келганда нефть алмашинуви дастурини тузишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган, аммо бу ташаббус амалда кам қўллаб-қувватланади. Коллектив захиралар бўлмаган тақдирда, Шарқий Осиё фавқулудда ҳолатларда ХЭА аъзоларининг ўз захираларини тақдим этишига тўлиқ боғлиқ бўлиб қолади.

Шарқий Осиё мамлакатлари, айниқса йирик давлатлар (Хитой ва Индонезия) таклиф қилинган шароитларда ХЭАга қўшилишдан унчалик манфаатдор эмасликлари ва ХЭАга нисбатан ишончсизлик кайфиятида эканликлари равшан бўлиб, бу агентликни АҚШ ва Европанинг манфаатларини акс эттирувчи институт сифатида кўриб келишади.

ХХР энергетика соҳасида минтақавий ҳамкорликни кучайтириш учун Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотидан фойдаланиш ғоясини қабул қилмади. Бунинг ўрнига, Хитой миллий нефть ва газ компанияларини қўллаб-қувватлаш ва кенгайтириш бўйича миллий стратегияни ишлаб чиқишда давом этмоқда. Марказий Осиё, Мьянма ва Россиядан нефть ва газни етказиб беришни диверсификация қилишга ёрдам берадиган куруқлик қувур линияларини ишлаб чиқмоқда.

Хом-ашё стратегияси Пекиннинг ташқи ва ички иқтисодий сиёсатида импорт заруриятини шакллантиради. Бу биринчидан, мамлакатдаги мавжуд табиий захираларнинг зарур даражада ишламаслиги, иккинчидан, мавжуд конларнинг ишлаши, улардан фойдаланиш аҳволининг молиявий мақсадга мувофиқлик масаласи билан боғлиқ. Тарим худудидаги нефть конлари 147 млрд. баррел (20 млрд. тонна) миқдорида баҳоланиб, уни ўзлаштириш учун Хитойга 15 млрд. АҚШ долларида ортиқ инвестиция зарур бўлади¹.

Юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатадики, энергетика менежменти тизимидаги ислохотлар истикболларига қарамай, Шарқий Осиё энергия ресурслари истеъмоли ва импорт ҳажми бўйича дунёдаги энг катта ва тез ривожланаётган минтақа бўлиб, ҳозирги глобал энергия бошқаруви тизимидан ташқарида қолмоқда. Таъминотда жиддий узилишлар юзага келган тақдирда, минтақа давлатлари нефть захираларини алмаштириш ва ушбу зарбанинг минтақавий иқтисодиётга таъсирини камайтириш учун деярли тайёр эмас. Форс кўрфази минтақасидаги энергия оқимининг ҳар қандай тўхташи Шарқий Осиё бозорларига сезиларли таъсир қилиши мумкин.

Шунингдек, Шарқий Осиё мамлакатлари энергия ресурсларини етказиб бериш билан боғлиқ хавфларни бошқариш ва минтақадаги инфратузилма ва

¹ Sharapov A.A. Osiyo-Tinch Okeani mintaqasi davlatlari va O'zbekiston Respublikasi munosabatlari. (Relations of the Asia-Pacific region and the Republic of Uzbekistan) – T. 2014. – 86-b.

энергетика сиёсатига умумий ёндашувларни кучайтириш учун минтақавий институционал механизмларни яратишга муҳтож. Бу минтақа мамлакатларига минтақавий энергетика хавфсизлигини таъминлаш, шу жумладан стратегик нефть захираларини яратиш, энергия соҳасидаги маълумотларнинг шаффофлигини ошириш, энергия ресурсларини ташишда денгиз асосий йўналишларини химоя қилиш, таъминот манбаларини диверсификация қилиш ва нефть бозорларининг барқарорлигини таъминлаш муаммоларини биргаликда ҳал қилишга имкон беради. Афсуски, минтақавий форум ёки клубни яратишга бўлган барча ҳаракатлар (коллектив қарорлар қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган самарали органни айтмасак ҳам бўлади), ҳозирга қадар муваффақият қозонмади. Минтақадаги манфаатдор томонлар ушбу соҳада бир-бири билан яқиндан ҳамкорлик қилишга ҳали ҳам тайёр эмаслар.

Энергия бозорлари тобора глобал, яхлит ва жадал ривожланаётганини ҳисобга олиб, минтақанинг энергия хавфсизлигига фақат ҳамкорлик орқали эришиш мумкин. Ушбу муаммони ҳал қилиш глобал нефть ва суюлтирилган газ бозорлари учун жуда муҳимдир, чунки фавқулодда вазиятда Осиё мамлакатларига нефть ёки суюлтирилган газ етказиб бериш учун кураш жаҳон нархларининг кескин кўтарилишига ва глобал иқтисодиётга зарар етказилишига олиб келиши мумкин.

Стратегик ва институционал ҳаракатларга қўшимча равишда, Шарқий Осиё минтақаси янги энергетика хавфсизлиги архитектураси шунингдек, минтақавий энергия ресурслари бозорларининг мослашувчанлигини ва барқарорлигини ошириш чораларини, янги етказиб беришга инвестицияларни кўпайтиришни ўз ичига олади. Ушбу бозор энергетиканинг муҳим минтақавий бозорларидан бири бўлиб, у мослашувчанлик ва бозор тамойилларидан кенг фойдаланишда сезиларли фойда келтиради. Табиий газ дунёнинг бошқа минтақаларига нисбатан Осиёда ҳали ҳам нисбатан кам ишлатиладиган ёқилғи ҳисобланади. Аммо, тоза энергия манбаига – табиий газга талаб тез ўсиб бормокда, бу энергия истеъмоли таркибини диверсификациялаш ва углерод чиқиндиларини камайтириш ва атроф-муҳит ифлосланишини олдини олиш имконини беради.

Суюлтирилган табиий газ таъминотини кенгайтириш ва янада мослашувчан бозорни ривожлантириш энергия тежашни янада тоза ва ишончли тузилишига ўтишида муҳим рол ўйнаши мумкин. Осиёдаги узоқ денгиз йўлларини ҳисобга олган ҳолда, суюлтирилган газ минтақада табиий газни тақсимлашнинг жуда муҳим усули бўлади.

Япония узоқ вақтдан бери ушбу арзон, ишончли ва мослашувчан бозорни ривожлантиришда етакчи ҳисобланади. Масалан, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўртасидаги янги диалог СТГ бозорини кенгайтириш, шунингдек бозор ўзгаришлари ва ислохотларини амалга ошириш бўйича етказиб берувчилар ва истеъмолчилар ўртасида умумий позицияларни топиш учун ҳар йили ўтказиладиган форумга айланди. Япониянинг ТЕРСО ва Chubu компаниялари нарх ва шартнома шартларига кўпроқ таъсир кўрсатиши учун суюлтирилган газ сотиб олишни бирлаштирдилар. Ушбу ҳамкорлик компанияни дунёдаги суюл-

тирилган газ бозоридаги энг катта ягона иштирокчига айлантирди. Бундан ташқари, биринчи марта Япония ва Жанубий Кореянинг суюлтирилган газ хари-дорлари янада мақбул нархларга эришиш мақсадида қўшма харид механизм-ларини яратдилар.

Хусусан, томонлар суюлтирилган газ бозорлари ва савдо марказларини ривож-лантиришни жадаллаштириш бўйича иш олиб бормоқдалар. Япония ўзининг СТГ тармоқларини ривожлантормоқда. Шунингдек, Сингапур нефть маҳсулотларини ташиш учун янги кенг қўламли марказ ҳамда суюлтирилган газ қувири тармоғини қуришга ҳаракат қилмоқда. Ушбу савй-ҳаракатлар бозорнинг самарадорлиги ва жуғрофий мослашувчанлигини сезиларли даражада ошириши ва ҳар хил турдаги газ таъминоти ўртасидаги рақобатга олиб келиши мумкин, бу эса ўз навбатида Осиёда суюлтирилган газни янада арзонроқ қилиш имконини беради.

2015 йилдаги арзон нефть ва газнинг умумий тенденцияси жаҳон нефтининг ярмидан кўпини истеъмол қиладиган Шарқий Осиё мамлакатларига катта таъсир кўрсатди. Келажакдаги нефть нархлари борасидаги башорат ва тахминларининг аксарияти пессимистикдир¹. Аммо соф нефть импортёри бўлган минтақа сифа-тида Шарқий Осиё учун бу тенденция умуман ижобийдир, чунки, нефть ва газ учун жуда юқори нархларнинг ўта ноқулай даврдан кейинги вазият бир-мунча юмшаганлигини кузатиш мумкин.

Ҳозирги пайтда Шарқий Осиё глобал энергия талабининг маркази бўлган-лиги боис, минтақа давлатларининг энергетика сиёсати янги шароитларда дунё энергетика хавфсизлигига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин. Халқаро бозорда нефть нархларининг пасайиши халқаро сиёсатдаги, истеъмолчиларнинг хулқ-атворидаги ўзгаришларни, шунингдек, нефть ва газ бозорларини ривожланти-риш истиқболларини баҳолашни талаб қилади.

Умуман олганда Шарқий Осиё мамлакатлари энергетика хавфсизлиги соҳа-сида тубдан ўзгарган глобал ва минтақавий муаммоларга дуч келмоқдалар. Ушбу муаммоларни ҳал қилиш кўпроқ ҳамкорликни талаб қилади. Минтақа мамлакат-лари бу ҳақиқатни ва улар дуч келадиган муаммоларни англаб етишлари зарур.

Хулоса. XXI асрнинг икки ўн йиллигида халқаро муносабатларда кўплаб геосиёсий, геоиқтисодий ва минтақавий ўзгаришлар рўй берди. Жаҳон сиёсий майдонида кечган бу ўзгаришлар, шубҳасиз, Шарқий Осиёга ҳам таъсир ўтказди. Бу ерда етакчи давлатлар ўз геосиёсий, иқтисодий ва стратегик манфаатларини илгари суриш учун асосий ҳаракатлар векторини ўзгартирдилар. Шарқий Осиё замонавий дунёда уникал хусусиятга эга минтақа, шу билан бирга, геосиёсий манфаатлар тўқнашган нуқта бўлиб қолмоқда. Шимоли-Шарқий Осиёнинг йирик давлатлари АҚШ билан ҳарбий-сиёсий ҳамкорлик ҳамда Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари билан жуда катта молиявий ва иқтисодий боғлиқликка эга. Шунингдек, минтақада сиёсий танглик ва қуролланиш пойгасининг кучайиши кузатилмоқда, Тинч океанининг ғарбий қисмида ҳукмронлик учун кураш тобора кескинлашиб бормоқда.

¹ Daugherty Deon. Oil Prices Expected to Go Lower for Longer. June 26, 2015. Available at: URL: http://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/139348/Survey_Oil_Prices_Expected_to_Go_Lower_for_Longer#sthash.xtAsMRdD.dpuf

Кўплаб мутахассисларнинг фикрича, Шарқий Осиё узоқ вақт давомида жиддий хавфсизлик масалалари – КХДР ядро дастури, денгиз акваториясидаги худудий низолар ва бошқа муаммолар қаршисидаги беқарор минтақа бўлиб қолади. Қўшма Штатлар ва Япониянинг ҳарбий мажбуриятларни бажариш ва минтақадаги кичик ва ўрта давлатларнинг мудофаа салоҳиятини кучайтириш мақсадлари Хитойнинг қарама-қарши муносабатига сабаб бўлади, бу эса фақат кескинликни кучайтиради.

Шарқий ва Жанубий Хитой денгизидаги кескинликлар давом этаётганига қарамай, худудий-акваториал низолар қуролли можароларга айланиб кетиши даргумон. Ўзаро баҳслар қуролли тўқнашув босқичга бориб етмаган. Шунга қарамай, минтақадаги муаммоларнинг мураккаб табиати томонларнинг турли даъво ва талабларини келтириб чиқаради, улар ўртасидаги бирдамликка раҳна солади. Бу томонларнинг сиёсий риторика ва амалиёти ўртасида тез-тез номувофиқликка олиб келиб, минтақавий вазиятга жиддий таъсир қилади.

АҚШ Шарқий Осиёдаги хавфсизлик масалаларида ўзининг устувор ролини сақлаб қолишга доимо интилиб келади (АҚШнинг 7 ҳарбий иттифоқидан 5 таси Осиё-Тинч океани минтақасига тўғри келади). Бунга минтақавий хавфсизлик тузилмаларида фаол иштирок этиш ҳамда ишончли иттифокчи ва стратегик шерик бўлиб қолишини таъминлаш орқали эришилади.

Икки океан ўртасидаги кучлар мувозанатининг ўзгариши АҚШ ҳарбий-денгиз ва ҳаво кучларининг бир қисмини Шимоли-Шарқий Осиёдан Жануби-Шарқий Осиёга кўчирилиши, Шунингдек, Австралия, Филиппин ва Гуам оролида жойлашувини, денгиз мудофаа кемаларининг Сингапурда жойлаштирилишини катта эҳтимол билан вужудга келтиради.

АҚШнинг Япония, Австралия, Жанубий Корея, Филиппин ва Таиланд билан тузган альянс келишувлари Шарқий Осиё ва умуман Осиё-Тинч океани минтақасида стратегик мавқеининг асоси бўлиб қолади. Ушбу иттифок занжири Хитой томонидан уни тийиб туриш воситаси сифатида қўрилади ва минтақадаги кескинликни оширади.

Замонавий босқичда кўплаб минтақавий можароларнинг сабаби энергия ресурслари учун курашнинг авж олиши билан боғлиқ бўлиб, бу глобал трендга айланди. Шу ўринда, Шарқий Осиёдаги энергетик вазият ҳам асосан замонавий дунёда рўй бераётган тектоник геосиёсий силжишлар билан узвий боғлиқ, деган хулосага келиш мумкин.

Энергия масаласи Шарқий Осиё мамлакатлари ўртасидаги зиддият ва қарама-қаршилиқларнинг манбаи сифатида сақланиб қолиш эҳтимоли катта. Сўнгги ўн йилликларда деярли барча Шарқий Осиё мамлакатларининг иқтисодий ривожланиши нефтга бўлган талабнинг мунтазам ўсишига олиб келди. Тобора кучайиб бораётган "нефтга чанқоқлик" хавфи нефть захираларига эга бўлган денгиз акваториялари учун курашни келтириб чиқарди.

Бундан ташқари, нефтга бўлган талабнинг йилдан-йилга ўсиб бориши Малакка бўғози орқали транспорт йўлининг хавфсизлигини таъминлаш вазидан, етакчи давлатларнинг минтақадаги ҳозирлиги ва сиёсий-иқтисодий даъволарига

сабаб бўлади. Буларнинг барчаси минтақа давлатларини денгиз кучлари қудратини ошириш, Ҳинд ва Тинч океанлари ўртасидаги денгиз йўлларини бошқариш имкониятлари учун курашишга ундайди.

Шарқий Осиёда барча минтақавий иштирокчилар қўллаб-қувватлайдиган тўлақонли хавфсизлик механизмлари мавжуд эмас. Минтақада хавф-хатардан эрта огоҳлантириш ва инқирозли вазиятларни бошқариш учун кўп томонлама механизм керак. Хитой, АҚШ, Европа Иттифоқи ва Россиянинг ушбу минтақадаги манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, минтақавий хавфсизлик механизмлари йирик жаҳон кучлари ўртасидаги муносабатларнинг хусусиятини албатта ҳисобга олиши керак.

Замонавий тенденциялар ҳамда халқаро ва минтақавий ҳамкорлик шуни кўрсатадики, Шарқий Осиёда минтақавий хавфсизлик ва ҳамкорлик муаммоси мураккаб ва кўп қирралидир. Минтақада кенг қамровли минтақавий хавфсизлик архитектурасининг яратилиши Совуқ Урушнинг (Корея ва Тайван муаммолари) аломатларини бартараф этиш, шунингдек, Шимоли-Шарқий Осиё ва бутун Шарқий Осиёда умумий хавфсизлик тизимининг вужудга келишини таъминлайди.

Энергетика хавфсизлиги Шарқий Осиё умум хавфсизлигининг муҳим таркибий қисми ҳисобланиб, ушбу соҳа кўплаб муаммоларни ўз ичига олади. Энергетика хавфсизлиги глобал ва трансминтақавий характер касб этиб, Шарқий Осиё минтақасида уларни ҳал қилиш фақат минтақадаги барча давлатларнинг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари билан мумкин бўлади.

Шарқий Осиёда энергетика хавфсизлиги соҳасида ҳамкорликнинг икки ва кўп томонлама механизмлари мажмуи ишлаб чиқилган бўлиб, бу ушбу соҳада маълум ютуқларга эришишга ёрдам берди. Келажакда, айниқса, Шарқий Осиё ҳамжамияти пайдо бўлганидан сўнг, энергетика хавфсизлиги соҳасида ҳамкорлик янги истикболларга эга бўлади. Шундай бўлса-да, геосиёсий трансформациялар ҳамда Шарқий Осиё хавфсизлик тизимидаги ўзгаришлар шароитида энергия хавфсизлиги муаммолари янада мураккаблашади.

Геосиёсий трансформациялар шароитида энергетика хавфсизлигини таъминлаш ва бу борадаги ҳамкорлик самарадорлигини ошириш мақсадида Шарқий Осиё давлатлари учун қуйидагилар зарур:

1) Минтақа давлатлари ўртасида ўзаро ишончни мустаҳкамлаш, энергия хавфсизлиги масалалари бўйича минтақавий ҳамкорликни кучайтириш механизмларини яратиш ва ишлаб чиқиш;

2) Мавжуд бўлган мулоқот платформалари, келишувлари ва механизмларини қўллаб-қувватлаш, шу билан бирга чекланган миқёсда вақтинча чоралар кўриш, мамлакатларнинг энергия масалалари бўйича минтақавий ҳамкорликда фаолроқ иштирок этишини рағбатлантириш;

3) Минтақада энергия хавфсизлигига таҳдидларга қарши курашишнинг мустаҳкам ва самарали асосини яратиш мақсадида иқтисодий ҳамкорликни хавфсизлик соҳасидаги ҳамкорлик билан бирлаштирувчи ҳар томонлама ҳамкорлик механизмларини шакллантириш ва мустаҳкамлаш;

- 4) Энергетика соҳасидаги минтақавий ҳамкорликни атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, энергияни тежаш ва энергия самарадорлигини оширишга қаратиш;
- 5) Минтақа давлатларининг узоқ муддатли шартномалар амалиётини кенгайтириш, экспортёр давлатлар ва энергия ишлаб чиқарувчилар ўртасида мақбул нархларни ўрнатиш учун мулоқотни ривожлантириш, халқаро нефть ва газ бозорининг прогноз қилинишини таъминлаш;
- 6) Ёқилғи-энергия ресурслари импортини диверсификация қилиш ва минтақадаги эксплуатация қилинадиган нефть ва газ резервлари, транспорт тармоқларини техноген офатлар ва террористик хуружлардан максимал даражада ҳимоя қилиш.
- 7) Энергетика инқирозининг олдини олиш мақсадида минтақадаги стратегик резервларни барқарор тутиб туриш;
- 8) Илмий-техник муаммоларни ҳал этишда минтақа давлатларининг янада интеграциялашуви, инновацион технологияларни муваффақиятли жорий этиш, энергетиканинг кўпгина соҳаларида йирик дастурларни яратиш ва амалга ошириш;
- 9) Қайта тикланадиган энергия манбаларининг кенг миқёсда жорий этиш орқали минтақа мамлакатлари иқтисодиётининг нефть ва газ таъминотида боғлиқлигини ҳамда энергия ресурсларини ташиш харажатларини камайтириш;
- 10) Хомашё етказиб беришдан энергия қайта ишлови соҳасида халқаро ҳамкорликка ўтиш, замонавий технологиялар алмашинуви, инвестицион соҳадаги кенг қўламли ҳамкорлик, шунингдек, замонавий энергия тежаш стандартларини ишлаб чиқиш;
- 11) Энергия манбаларини диверсификация қилиш орқали минтақа давлатлари иқтисодиётининг у ёки бу энергия манбаига ҳаддан ортиқ боғлиқ бўлмаслигини таъминлаш;
- 12) Минтақанинг энергия ресурсларига бўлган талабининг кескин ўсишига йўл қўймаслик (Хитой ва Ҳиндистоннинг минтақадаги энергия ресурслари борасидаги фаоллигини чеклаш орқали);
- 13) Минтақа давлатлари ўртасида ҳудудий ихтилофларнинг мавжудлиги энергетика хавфсизлигига жиддий таҳдид солади. Минтақада энергетика хавфсизлигининг таъминланмоғи учун, аввало, минтақа давлатларининг ўзаро низо ва баҳсларига чек қўйилмоғи даркор.
- 14) Минтақа давлатларининг жаҳоннинг турли бурчакларидаги нефть ва газ конларини ўзлаштиришда, йирик трансиллий инфратузилма лойиҳаларида иштирок этишлари учун ягона қоидаларни ишлаб чиқиш, минтақавий тармоқларни нефть, газ ва электр энергиясини ташиш учун кенгайтириш ягона энергетика майдонини яратишд жуда муҳимдир.

Халқаро-ҳуқуқий меъёрлар, халқаро ҳамжамият ва минтақа давлатларининг юқори даражадаги раҳбарларининг сиёсий қатъияти Шарқий Осиё энергетика хавфсизлиги муаммоларини ҳал этишда муваффақиятли ҳамкорлик қилиш ҳамда минтақа ва сайёрада умумий хавфсизликни сақлашга ҳисса қўшади.